

Katarzyna CHMIELEWSKA

Recepcja Wergiliusza w Polsce na przykładzie *Kroniki polskiej* mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem

Publius Vergilius Maro, wielki poeta rzymski doby augustowskiej, od prawie dwóch tysięcy lat jest jednym z najpopularniejszych twórców antycznych. Wergiliusz pozostawił po sobie *Eneidę* – poemat bohaterski w XII księgach, *Georgiki* i *Eklogi* (*Bukoliki*). Dwa ostatnie utwory opiewają zalety prostego, pasterskiego życia; natomiast *Eneida*, uznawana za epopeję narodową Rzymian, opisuje początki Rzymu, zaczynając od ucieczki z płonącej Troi Eneasza, przodka Romulusa i Remusa, aż do przepowiedni o bohaterskich czynach i godnym panowaniu Juliusza Cezara i Oktawiana Augusta.¹

Utwory Wergiliusza i sama postać ich autora wywarły niezatarte piętno na dziełach późniejszych twórców.² Już następnicy epicy rzymscy – Silius Italicus i Statius, pozostają pod wielkim wpływem Wergiliusza. Servius i Macrobius twierdzili, że dzieła poety z Mantui są źródłem wielkiej mądrości. Utwory Wergiliusza bardzo wcześnie zostały wprowadzone do lektury szkolnej.

Wiekie średnie uważały Wergiliusza za największego poetę, a także za czarodzieja, maga i cudotwórcę.³ W średniowiecznej legendzie był również Wergiliusz stróżem moralności i prawdy – olbrzymia maska kamienna, zwana *Bocca del Verità* (Usta Prawdy), była jakoby głową wzniesionego przez Wergiliusza posągu służącego do sprawdzania prawdomówności świadków na „sądach bożych”. Autor *Eneidy* był życzliwie przyjmowany w kołach chrześcijańskich, mimo iż był przecież poetą pogańskim. Sam św. Augustyn był pełen podziwu dla Wergiliusza i zalecał młodzieży lekturę pism

¹ Więcej o Wergiliuszu zobacz między innymi w: S. Stabryła, *Wergiliusz. Świat poetycki*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987; J.P. Brisson, *Virgile. Son temps et le nôtre*, Paris 1966; *Virgilio nostro antico. Atti delle collaborazioni per Bimillenario Virgiliano in Calvisano* (pr. zbior.), Brescia 1983; *Virgilio poeta attuale: commemorazione del Prof. Dott. Celeste Marasa a Crema a cura di Cavaletti DonLuigi*, Crema 1983; *E io sarò tua guida: raccolta di saggi su Virgilio e gli studi virgiliani* a cura di Massimo Gioseffi, Milano 2000;

² S. Stabryła, op. cit., s. 5–8; *Słownik kultury antycznej*, pod red. L. Winniczuk, Warszawa 1986, s. 443; J. Starnawski, M. Wichowa, A. Otrębski, *Antyk w Polsce*, cz. I, Łódź 1992, s. 98–115.

³ O znaczeniu i ważnej w średniowieczu pozycji Wergiliusza, którego traktowano niemalże jako pisarza chrześcijańskiego, zobacz: D. Comparetti, *Virgilio nel medio evo*, Firenze 1943; J. Le Goff, *Inteligencja w wiekach średnich*, Warszawa 1997, D.H. Wright, *The roman Vergil and the origins of medieval book design*, London 2001.

tego poety. Dante Alighieri w *Boskiej komedii* wybrał go za przewodnika po piekle i czyśćcu.

Badacze zajmujący się problemem recepcji Wergiliusza w Polsce odnajdują pierwsze ślady jego wpływów na literaturę polską już w pierwszej połowie wieku XV, kiedy to Grzegorz z Sanoka wprowadził do Akademii Krakowskiej lekturę sielanek tego poety.⁴ Wergiliusz niemal przez następne sto lat był obok Cyncerona najczęściej wykładanym pisarzem starożytnym na tym uniwersytecie. Objaśniał tam Wergiliusza Paweł z Krosna (ok. 1474–1517).⁵ Utwory poety z Mantui czyta się i objaśnia także w różnego typu szkołach niższych.⁶

Według wspomnianych badaczy pierwsze ślady świadomej recepcji literackiej największego dzieła Wergiliusza – *Eneidy*, w Polsce można odnaleźć w obszernym poemacie Jana z Wiślicy *Bellum Prutenum* (Wojna pruska), napisanym w stulecie bitwy pod Grunwaldem. Dalej należy powołać Marcina Bielskiego i jego tłumaczenie czeskich szkiców biograficznych *Żywoty filozofów*; L. Corvina *Carmina Structura* i Mikołaja Kopernika, który w *De Revolutionibus* cytował *Eneidę*. Warto wymienić także tak znane w literaturze polskiej nazwiska, jak Jan Kochanowski, Szymon Szymonowicz, Jan Skórski, Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki, którzy w swych utworach udowodniali znajomość *Eneidy*, *Bukolik* i *Georgik* Wergiliusza.

S. Stabryła, J. Starnawski, M. Wichowa, A. Otrębski, którzy początki znajomości utworów Wergiliusza w Polsce przesunęli na wiek XV, zdają się całkowicie pomijać pierwszych średniowiecznych kronikarzy. O ile rzeczywiście pierwsza chronologicznie *Kronika polska* Anonima tzw. Galla nie zawiera odniesień do twórczości Wergiliusza, to niewątpliwie w spisanej wiek później *Kronice polskiej* mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem da się odnaleźć parę nawiązań do twórczości tego rzymskiego poety.

Kronika mistrza Wincentego została napisana najprawdopodobniej na początku XIII wieku. Obejmuje dzieje Polski od czasów najdawniejszych po współczesne jej autorowi. Widać w niej niebywałą erudycję i kunszt pisarski autora. W całym dziele można doszukać się ponad trzystu nawiązań do Pisma Świętego, dzieł Ojców Kościoła oraz utworów pisarzy antycznych. Wśród rzymskich pisarzy antycznych oprócz prozaików, takich jak Cyncero, Seneka, Boecjusz, Makrobiusz i Juliusz Waleriusz oraz Justyn, mistrz Wincenty bardzo chętnie przywoływał na karty swojego dzieła fragmenty poezji takich twórców, jak Owidiusz, Horacy, Lukan, Juwenalis i oczywiście Wergiliusz. Tak ogromna ilość nawiązań do literatury antycznej nie była czymś rażąco nietypowym wśród pisarzy średniowiecznej Europy. Współcześni Wincentemu pisarze i intelektualiści lubili popisywać się erudycją i nie czuli się pewnie bez odwoływania się do Pisma Świętego oraz dzieł mędrców starożytności.⁷ Jacques Le Goff podkreśla istnienie tej

⁴ S. Stabryła, op. cit., s. 5–8; J. Starnawski, M. Wichowa, A. Otrębski, op. cit., s. 98–100; B. Biliński, *La fortuna di Virgilio in Polonia*, Ossolineum 1986.

⁵ K. Kumaniecki, *De studiis Vergilianis in Universitate Jagellonica priore s. XVI parte florentibus*, s. 193–205, [w:] *Commentationes Vergilianae*, Cracoviae 1930 (pr. zbior.).

⁶ O autorach czytanych w szkołach katedralnych zobacz: A. Karbowski, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*. Część pierwsza od 966 do 1363 roku, Petersburg 1898, s. 52–56; A. Karbowski, *Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich*, Kraków 1899, s. 9–14 i 63–73; D. Borawska, *Piśmiennictwo i nauczanie*, [w:] *Polska pierwszych Piastów. Państwo – społeczeństwo – kultura*, pod red. T. Mannteuffla, Warszawa 1968, s. 252–254.

⁷ Zobacz także: P. Jasienica, *Trzej kronikarze*, Warszawa 1992, s. 340; B. Kürbis, *Wstęp*, [w:] *Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek)*, *Kronika polska*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. XCIV–XCVII.

niepewności, zarówno w sensie materialnym, jak i moralnym.⁸ Według niego mentalnością człowieka Średniowiecza rządziła przede wszystkim potrzeba uzyskania pewności. Jednym ze sposobów było oparcie swych prac na przeszłości, poszukiwanie autorytetów, a cóż mogło lepiej odpowiedzieć na te ich potrzeby, jeśli nie Biblia i powszechnie znani i cytowani autorzy antyczni. Autorytetem najwyższym jest przecież Pismo Święte, a potem dzieła Ojców Kościoła, a także liczni autorzy starożytni, tak greccy, jak i łacińscy. Używanie autorytetów funkcjonuje najdoskonalej w nauce najwyższej – teologii i z niej przenika do pozostałych dziedzin nauki, także dziejopisarstwa.

Krzysztof Pomian w swej książce pod jakże znamienne tytułem *Przeszość jako przedmiot wiary* pisze o relacjach między średniowieczną historiografią a średniowieczną filozofią i teologią⁹. Z poglądem, iż współczesne czasy są okresem zmian, przemian i regresji, wiąże się teża o roli przeszłości, jako czasu, w którym ukonstytuowała się natura rzeczy. Z tego względu przeszłość dostarcza niezmiennych wzorów postępowania, zaś terażniejszość jest naśladowczym jej powtarzaniem. Przeszość jest jednak niepoznawalna doświadczeniem osobistym, wiadomość o niej można było przyjąć tylko aktem wiary w prawdziwość przekazu. Gwarantował to autorytet moralny piszącego i źródła, na które się powoływał. Przyjęta w Średniowieczu metoda historiograficzna pozwalała kronikarzowi podeprzeć i dowartościować własne dzieje autorytetem z historii biblijnej i antycznej.

Twórcy średniowieczni nie czynili różnicy między prawdziwością przekazu zaczerpniętego tak z poezji, jak filozofii.¹⁰ Za pośrednictwem starożytnych przekazane zostały niezienne, stworzone u zarania dziejów, wzory postępowania, oni także przekazali całą wiedzę historyczną, popartą swą mądrością. Obowiązująca w Średniowieczu metoda historiograficzna nakazywała wręcz poświadczanie własnych przekazów autora cytatami i analogiami do dzieł uznanych autorów starożytnych. Historia średniowieczna nie wyrobiła sobie jeszcze krytycznego podejścia do omawianego materiału. Historyk w owym czasie nie miał zapewne świadomości, że źródła wymagają weryfikacji, wierzył bezkrytycznie relacjom ustnym i pisanim. Dlatego też nie widział nic niewłaściwego w posiłkowaniu się innymi autorami i wręcz w przepisaniu tekstów poprzednich kronikarzy bez podawania autora. Często też włączał do relacji historycznej rozmaite wątki legendarne, mityczne i bajkowe, a także mieszał zdarzenia z różnych czasów i miejsc.¹¹

Publius Vergilius Maro, jak już wspomniałam, był bardzo popularnym w wiekach średnich poetą rzymskim i w związku z tym nie mogło go zabraknąć w *Kronice* tak czytanego człowieka, jak mistrz Wincenty. W dziele Wincentego znajdziemy ślady znajomości *Eneidy* i *Georgik*. Daje to w sumie 7 miejsc wspólnych z dziełami Wergiliusza. *Eneida*, największe dzieło Wergiliusza, pojawia się na kartach *Kroniki* 6 razy. Wszystkie te powołania mają charakter typowo stylistyczny, są zapożyczonymi z *Eneidy* całymi wersami lub typowymi dla Wergiliusza zwrotami.

⁸ J. Le Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1970, s. 323–325.

⁹ K. Pomian, *Przeszość jako przedmiot wiary. Historia i filozofia w myśli średniowiecznej*, Warszawa 1968, passim. W tej kwestii warte wnikliwej uwagi są także dwie prace C. Deputy: *Średniowieczne mity genezy Polski*, „Znak”, nr 233–234 (11–12), 1973, s. 1367–70; oraz: *Galla Anonima mity genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego*, Lublin 1990, passim.

¹⁰ C.S. Lewis, *Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*, Warszawa 1986, s. 16–20.

¹¹ J. Topolski, *Świat bez historii*, Warszawa 1976, s. 79–81.

Jedno z takich zapożyczeń występuje w *Kronice* dwukrotnie. Jest to retoryczne pytanie – *mam mówić czy milczeć?* U Wincentego, tak jak u Wergiliusza, występuje ono na początku wersetu i także zapowiada opowieść o przerażających rzeczach. Raz użył go Kadłubek, zamierzając opowiedzieć historię zbrodniczego czynu, jakiego dokonał Pompiliusz Młodszy, podstępnie podając truciznę swoim stryjom. Drugi raz zapowiada na opis zdrady Zbigniewa. (Kadł. I.1, c.19, 1 oraz I.2, c.28, 12: „*eloquar an sileam?*”, co zostało przejęte z *Eneidy* z III,39: „*eloquar, an sileam?*”)¹².

W innym miejscu poetycką metaforą przejętą z *Eneidy* opisuje Kadłubek śmierć księcia „lemańskiego”, który zginął z miłości do polskiej władczyni – Wandy. (Kadł. I.1, c.7, 4: „*uitaque cum gemitu fugit indignata sub auras.*”; Kadłubek mógł skorzystać tu z dwóch różnych ksiąg *Eneidy*, bowiem dwa wersy tego poematu brzmią identycznie: Aen.XI,831: „*vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*” i Aen. XII, 952: „*vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.*”)¹³.

Kolejny cytat z tego dzieła włożył kronikarz w usta Zbigniewa broniącego się przed oskarżeniem o zdradę (Kadł.: I.2, c.28, 35: „...*dolus an uirtus quis in hoste requirat?*”, co pochodzi z Aen. II, 390: „... *dolus an virtus, quis in hoste requirat?*”).¹⁴

Podobnie słowa o strachu, który dodaje nogom skrzydeł, przejął nasz kronikarz od Wergiliusza. zilustrował nimi ucieczkę arcybiskupa gnieźnieńskiego Marcina przed Pomorzanami (Kadł.: I.3, c.10, 4: „*Sic senio uires, pedibus timor addidit alas.*”, co pochodzi z Aen.VIII,224: „*speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.*”).¹⁵

Także od Wergiliusza pochodzi nietypowa konstrukcja stylistyczna użyta przez Kadłubka, za pomocą której przywołał postać księcia kijowskiego (Kadł.: I.2, c.18, 4: „*Hic uir hic est nostro quem nos dignamur honore!*”, co zostało wzięte z Aen.VI,791: „*hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis.*”)¹⁶.

Kronikarz oprócz *Eneidy* raz jeden powołał *Georgiki* Wergiliusza. Ma to miejsce w opisie lamentów nad lożem udającego ciężką chorobę Pompiliusza. Wykorzystał tu Kadłubek swoistą *licentia poetica* Wergiliusza, który, podobnie jak Wincenty, mówi o płaczących ze smutku posągach z kości słoniowej i spiżu. (Kadł.: I.1, c.19,12: „*adeo ut ad lamentabiles illius modulationes fama sit imagines ereas fuisse lamentatas et ad lacrimas eius statuas lacrimis manasse*”, co odpowiada *Georgikom* Wergiliusza ks. I w. 480: „*et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.*”).¹⁷

¹² Cytaty z mistrza Wincentego oparłam na wydaniu: *Magistri Vincentii Dicti Kadłubek Chronica Polonorum*, ed. M. Plezia, MPH Nova Series – t. XI, Kraków 1994. Wszystkie dzieła Wergiliusza cytuję za: Virgil, *Eclogues, Georgics, Aeneid*, Harvard University Press, London MCMLX, volumes I–II. Porównaj: M. Plezia, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 24 i 76.

¹³ Porównaj: H. Zeissberg, *Vincentius Kadłubek Bischof von Krakau... und seine Chronik Polens*, Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen 42, Wien 1869, s. 131–134; M. Plezia, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 13; A. Bielowski, [w:] *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, ed. A. Bielowski, [w:] Monumenta Poloniae Historica, t. II, Lwów 1872 (przedruk: Warszawa 1961), s. 258, uwaga na marginesie. A. Bielowski podaje jako źródło tylko ks. XII.

¹⁴ Porównaj: A. Bielowski, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 325, przypis 1; H. Zeissberg, op. cit., s. 131–134; M. Plezia, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 81; B. Kürbis [w:] *Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek) Kronika polska*, tłum. B. Kürbis, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992; s. 110, przypis 248.

¹⁵ Porównaj: A. Bielowski, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 337, przypis 1; H. Zeissberg, op. cit., s. 131–134; M. Plezia, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 95; B. Kürbis, op. cit., s. 128, przypis 50.

¹⁶ Porównaj: M. Plezia, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 53.

¹⁷ Porównaj: A. Bielowski, [w:] *Magistri Vincentii...*, s. 268, uwaga na marginesie; B. Kürbis, op. cit., s. 35, przypis 104.

Przyjdzie nam teraz rozważyć, jaką rolę w dziele mistrza Wincentego spełniają nawiązania do poezji Wergiliusza, jaki jest ich charakter oraz dlaczego pojawiły się w *Kronice*. Analizując kolejne, omawiane powyżej cytaty, zauważamy, iż w przeważającej większości mają one charakter typowo stylistyczny. Są to bowiem albo piękne, poetyckie zwroty, albo metaforyczne wyrażenia, albo celne określenia. Posłużyły Wincentemu do upiększenia tekstu *Kroniki*. Wierszowane wstawki podkreślają cechy opisywanych tam postaci, przedstawionych sytuacji, czy też celnie komentują niektóre zdarzenia. Warto więc podkreślić, że z poezji Wergiliusza czerpał Wincenty w prawie identyczny sposób, jak z dzieł innych poetów antycznych i poetyckich ksiąg Biblii – i te, i te fragmenty posłużyły mu do wzbogacenia walorów artystycznych dzieła. O zdobniczym charakterze tych zapożyczeń świadczy też, charakterystyczne dla większości przypadków, wtrącanie ich w tekst *Kroniki* w postaci wierszowanej, a nie prozatorskiej. Zwraca uwagę również fakt, że najczęściej powoływane przez Wincentego dzieło Wergiliusza *Eneida* to epepeja – wielki poemat opiewający ważne wydarzenia historyczne. Czyli, można by rzec innymi słowy, też historia, ale opisana wierszem – a pamiętajmy przecież, że Wincenty pisał w zamierzeniu dzieło historyczne.

Podsumowując, warto stwierdzić, iż w zakresie poezji klasycznej erudycja mistrza Wincentego była typowa dla wykształconego człowieka w Średniowieczu. Przywoływani w dziele Wincentego poeci, między innymi Wergiliusz, byli w owych czasach popularni i często czytani.¹⁸ Nie powinno to budzić zdziwienia, gdyż ich dzieła znane były tak z oryginałów, jak i z licznych wypisów i komentarzy. Ich wybór jako źródła cytatów wydaje się naturalny i oczywisty.

¹⁸ Na temat znajomości większości wymienionych tu poetów antycznych w Średniowieczu zobacz: C.S. Lewis, *Odrzucony obraz. Wprowadzenie do literatury średniowiecznej i renesansowej*, s. 31–45; M. Plezia, *Kronika Kadłubka na tle renesansu XII wieku*, „Znak”, 14, tom 97–98, 1962, s. 985.